

Problemet Polen — kris eller katastrof?

Den polska krisen har lika mycket en politisk som en ekonomisk sida, visar Kristian Gerner och Stefan Hedlund. En bedömning av Sovjetunionens vilja och möjlighet att underlätta Polens akuta betalningskris liksom det pris Sovjet kräver för detta fordras därför.

Polen är inne i en djup ekonomisk och politisk kris. Under de senaste två, tre åren har olika variationer på detta tema tagit allt större utrymme på tidningarnas första sidor och löpsedlar. Vad är det då egentligen som händer, vad beror det på och vad kan göras? Av avgörande betydelse är givetvis inställningen hos de sovjetiska ledarna samt hos de västliga kreditorerna. Polen går här en delikat balansgång. Ökade inrikespolitiska eftergifter, i form av mera vidsträckta fri- och rättigheter, leder till en skärpning av den politiska konflikten med Sovjetunionen. Ökade inrikespolitiska eftergifter, i form av högre löner, lägre priser, ökad import av konsumtionsvaror, och kortare arbetstid, leder till en skärpning av den ekonomiska konflikten med de västliga kreditorerna. Ett ökat inhemskt konsumtionsut-

rymme måste givetvis — om det inte åtföljs av motsvarande produktivitetsförbättringar — leda till en minskad export, och minskad export är detsamma som minskade avbetalningar på en idag betydande statsskuld. Å andra sidan leder indragning av fri- och rättigheter, respektive neddragning av konsumtionsutrymmet, till en skärpning av den inrikespolitiska konflikten med framför allt den fria — numera suspenderade — fackföreningsrörelsen Solidaritet.

Vår avsikt med denna artikel är att i görligaste mån söka penetrera dessa högaktuella problem. Kommer de västliga kreditorerna att försätta Polen i statsbankrutt (ett i modern tid okänt statsrättsligt fenomen) och skriva av samtliga utestående fordringar, eller kommer man att bevilja ytterligare krediter som ett slags investering i framtida återbetalning av samtliga skulder? Kommer Sovjetunionen att intervensera militärt för att förhindra den polska "smittan" från att sprida sig, eller kommer man att gradvis acceptera fler och fler nålstick, och begränsa sig till att försöka hämma informationsspridningen inom Sovjetunionen självt?

KRISTIAN GERNER är forskarassistent i historia vid Lunds universitet. Under våren 1982 har han varit verksam vid Utrikespolitiska Institutet i Stockholm.

STEFAN HEDLUND är forskarstuderande i nationalekonomi vid Lunds universitet. Han arbetar för närvarande med en avhandling kring problem inom Sovjetunionens jordbruk.

* Författarna tackar Lennart Skarp, Östekonomiska Byrån, Stockholm, och Sten Luthman, Enheten för Öststatskunskap, Uppsala, för värdefulla synpunkter.

Skulle de politiska och militära kostnaderna av en intervention kunna motiveras? Är det idag över huvud taget möjligt att med militär makt krossa den polska oppositionen? Hur ställer sig de sovjetiska ledarna till den västliga så kallade paraplyteorin, som har gått ut på att Polen skulle vara en god lånerisk då Sovjetunionen aldrig skulle tillåta att de polska betalningarna inställdes? Vad skulle de långsiktiga konsekvenserna bli om Polen blir ett prejudikat på att "Sovjet betalar" vad som än händer? Är det å andra sidan möjligt för de polska ledarna att använda ökad repression för att kontrollera oppositionen och genom ökad export tillfredsställa kreditörerna i väst? Eller, finns det kanske en helt annan lösning på den polska krisen, någonting i stil med Alexanders metod för lösning av den gordiska knuten?

Mycket av förklaringen till den nuvarande krisen står enligt vårt förmenande att söka i det senaste decenniets ekonomiska politik. Den största delen av förklaringen, och framför allt all grund för spekulationer om den kommande utvecklingen, står emellertid att söka i individernas attityder och reaktioner. En möjlig lösning på problemet måste antingen bygga på individernas acceptans eller på mycket stark repression. Vi skall därför, med utgångspunkt i aktuellt polskt sociologiskt material, fortsätta med att teckna denna bild. Avslutningsvis kommer vi sedan att resonera kring möjligheterna till en utväg ur den rådande krisen.

Bakgrund

Gomulkas fall och Giereks maktövertagande i december 1970 var kulmen på en lång rad ekonomiska svårigheter, av vilka en del har tydliga paralleller med svårigheterna idag ett drygt decennium senare. En väsentlig ingrediens i krisen var problem inom jordbruket, framför

allt inom köttproduktionen. Regeringen försökte minska efterfrågan på livsmedel med hjälp av prishöjningar, vilket ledde till kravaller i vissa industriområden.

Giereks första problem blev således att lösa den akuta livsmedelskrisen, vilket också skedde mycket kraftfullt. Prishöjningarna togs tillbaka, och i stället ökades uppköpspriserna för köttprodukter inte mindre än tre gånger under regeringens första arton månader vid makten. Samtidigt ökades också priserna för spannmålsleveranser. Förutom direkta prishöjningar, genomfördes även en rad andra förändringar. Skatten på jordinnehav sänktes, stimulanser gavs till investeringar, obligatoriska leveranskvoter avskaffades, och många bönder fick formell äganderätt till den jord de brukade. Resultaten av detta åtgärds paket lät inte vänta på sig. Under 1970-73 ökade spannmålsproduktionen med 20 procent, och köttproduktionen med 28 procent. (Newcomb [1978, s 105]; Aage [1980])

Exporten ökade likaledes markant, vilket trots en stor import av fodergrödor drog in välbehövlig hårdvaluta. Även om livsmedelsproblemet inte blev löst, blev det i alla fall snabbt och kraftfullt avvärvat. Det som emellertid skulle komma att leda till dagens problem, var Giereks andra stora åtagande — den "Nya Utvecklingsstrategin". Denna nya strategi utgjorde ett brott mot all tidigare polsk utveckling. I Polen, liksom i Sovjetunionen och övriga östeuropeiska länder, har ekonomisk utveckling varit av en extensiv karaktär, det vill säga att tillväxt har åstadkommit genom en kontinuerlig ökning av mängden insatsfaktorer. För Polens del hade denna tidigare utvecklingsstrategi varit speciellt problematisk på grund av det stora beroendet av Sovjetunionen, framför allt under det kalla krigets avskärmning. Polsk industri byggdes upp som ett slags parallell till den sovjetiska.

Fabriker byggdes ofta efter ritningar som länge varit i bruk i Sovjet, och som kanske redan var obsoleta. Denna "parallism" ledde dels till felsatsningar, då viss typ av produktion var direkt olämplig för polska förhållanden, dels till en allvarlig begränsning för handelsutbytet. Mellan två länder med mer eller mindre identisk industristruktur är det naturligtvis svårt att få till stånd en specialisering byggd på komparativa fördelar. Slutligen var de produkter som tillverkades även svåra att sälja utanför SEV-länderna. En modernisering var alltså nödvändig, och Giereks plan var ambitiös.

Den nya strategin skulle bygga på intensiv i stället för extensiv utveckling. I stället för att ständigt öka *mängden* produktionsfaktorer, skulle *produktiviteten* höjas. Bättre maskiner i stället för fler maskiner var alltså kärnan i programmet. För att lyckas måste man sålunda kraftigt öka importen från väst av såväl insatsfaktorer som teknologi. Modern utrustning måste importeras och licenser för ny produktionsteknik köpas. Allt detta skulle finansieras med västliga krediter vilka senare skulle återbetalas genom höjd export, då den nya strategin hunnit få effekt.

En ny utvecklingstrategi

Kursomläggningen skedde snabbt. Under 1971—75 ökade de totala investeringarna med i genomsnitt 18,4 procent årligen, medan industriinvesteringarna ökade med 21,9 procent. Förändringen i konsumtionsutrymmet var lika drastiskt. Första året ökade de nominella inkomsterna med 10,1 procent. Toppen nåddes 1974 med en ökning på 17 procent. Prisökningarna var obetydliga under första hälften av 1970-talet.

En indikation på hur snabbt hela reformen genomfördes, får man av skillnaderna mellan planerat och faktiskt utfall. Enligt planen skulle investering-

arna under 1971—75 öka med 42 procent jämfört med 1966—70. Det faktiska utfallet blev 90 procent. Enligt planen skulle de reala inkomsterna öka med 39 procent. Det faktiska utfallet blev 69 procent. Enligt planen skulle den genomsnittliga reallönen öka med 18 procent. Det faktiska utfallet blev 42 procent osv. Förutom direkta uppjusteringar av lönerna, förbättrades även pensioner och andra transfereringar (Fallenbuchl [1980]).

Dessa stora ökningarna i resursanvändningen måste tas någonstans ifrån, och källan blev givetvis ökad import. Under planens första år ökade importen med 20,7 procent i hårdvalutatermer. Importen mer än fördubblades året därpå (44,8 procent), men började sedan avta (Fallenbuchl [1980]).

Initialt var den Nya Ekonomiska Politiken framgångsrik. Produktion, investeringar och konsumtion ökade markant (Fallenbuchl [1980]). År 1975 framstår som det år då expansionen "gick på grund". Vad var det som hände?

Kollaps

Många faktorer samverkade till att bromsa expansionen. En del av dessa, t ex dåligt väder, en svag konjunkturutveckling i väst, kan de polska ledarna knappast lastas för. Andra var emellertid mer eller mindre allvarliga felbedömningar av de polska ledarna, och här anser en del författare (Blacyca [1980]) att skuldbördan väger mycket tungt. Den allvarligaste av dessa felbedömningar rör den höga investerings-takten. Som vi har sett ovan ökade investeringarna till en början i det närmaste explosionsartat. Oavsett ekonomiskt system skulle en sådan expansion snabbt leda till flaskhalsar och leveransstörningar. I Polens fall blev emellertid konsekvenserna speciellt besvärliga då anpassningsmekanismen på lo-

kal nivå var starkt begränsad av byråkrati, stelbenta planer osv. Riskerna med en så hög tillväxttakt borde varit uppenbara för de polska ledarna då man två gånger tidigare (i början av respektive 1950- och 1960-talen) slagit i kapacitetstaket på grund av alltför hög investeringstakt (Fallenbuchl [1963]).

Enda rimliga förklaringen till utvecklingen är att planerarna snabbt förlorade kontrollen över sin reform. Detta antagande stöds även av de mycket stora skillnaderna mellan planerad och faktisk expansion. En pluralistisk planeringsstruktur, med starka ministerier och olika former av påtryckningsgrupper och politiska kontakter, gjorde att många investeringsprojekt "hakades på". Investeringsfronten blev mycket bred, och dyrbara importvaror spreds över hela ekonomin i stället för att koncentreras till väsentliga tillväxtsektorer. Utrustning importerades till investeringsprojekt vilka inte ursprungligen ingått i planen, och till vilka följaktligen inte nödvändiga inhemska resurser allokerats. En stor del av importen gick alltså direkt till spillo genom att bindas upp i investeringsprojekt vilka aldrig fullbordades.

Den markanta ökningen av konsumtionsutrymmet bidrag också till att förvärpa situationen. En stark inhemsk efterfrågeutveckling konkurrerade inte bara med de inhemska investeringsbehoven om knappa resurser. Den lade även en begränsning på exportmöjligheterna, då det givetvis är lättare att sälja på hemmamarknaden än på export. Den planerade gradvisa ökningen i exporten, vilken var en grundförutsättning för den stora skuldsättningen, förbyttes snabbt i en relativ nedgång. Gapet mellan planerade och faktiska ökningarna i polsk export vidgades snabbt efter de första två åren (Fallenbuchl [1980]).

"Som vanligt" tog sig problemet först uttryck i en livsmedelskris. 1974 börja-

de de relativa priserna att gå emot jordbruket, med produktionsminskningar som följd. Dessa förvärrades ytterligare av dåligt väder. För att rädda sina kreatur ökade bönderna produktionen av fordergrödor, på bekostnad av avsalu-produktionen av spannmål. Trots detta måste en del av beståndet slaktas, vilket ledde till en minskning i den för Polen så viktiga köttproduktionen.

1976 var situationen desperat. Regeringen försökte dämpa konsumtionen med välbehövliga prishöjningar på livsmedel. Kravaller utbröt ånyo. Prishöjningarna, som annonserades den 24 juni, återtog dagen därpå. Ekonomin i övrigt var i kaos. Fallande produktion, stigande löner och oförändrade priser satte stark press på ökad import, och bytesbalansen försämrades fortlöpande.

Sänkt ambitionsnivå

I planen för 1976—80 sänktes ambitionsnivån väsentligt. Man sökte dessutom komma till rätta med den ökande skuldsättningen genom att dels skära ned importen, dels ändra incitamentstrukturen i industrin, så att exportinriktad verksamhet favoriserades. Båda dessa åtgärder misslyckades. Den minskade importen drabbade industrin hårt i form av minskade leveranser av de insatsvaror som var nödvändiga för den nya industristruktur man börjat bygga upp. Favoriseringen av exportsektorn tillsammans med utlovade ökningarna i konsumtionsutrymmet, ledde till att industrin snabbt ställde om för leveranser antingen till direkt export eller till direkt konsumtion. Hos utrikeshandelsorganisationerna hopades varor som man inte fick avsättning för, medan bristen på inhemska insatsvaror blev allt mer akut, och mängden oavslutade investeringsprojekt följaktligen allt större. Ironiskt nog leder alltså ökad resursbrist till ökat resursslöseri!

Enligt Giereks plan skulle man ha ett initialt underskott i bytesbalansen medan en ny och modern industristruktur byggdes upp. Efter hand skulle man sedan via ökande export betala av lånen för att så småningom komma på plus. Hur gick det med denna strategi?

Exporten ökade inte tillräckligt. Detta berodde emellertid till stor del på faktorer utanför Warszawas kontroll. Den internationella konjunkturedgången minskade köpkraften på potentiella marknader, där de polska varorna ofta antingen inte var de "rätta" eller av för dålig kvalitet. Beträffande importens starka ökning är situationen däremot helt annorlunda. Att importen hölls kvar på en farligt hög nivå berodde inte minst på ett regimen Gierek tillämpade strategin att "friköpa" vissa samhällsgrupper för att undvika politiska missnöjesyttringar, import av konsumtionsvaror i samband med löneförhöjningar till gruv- och varvsarbetare, polis, militär och en del av de intellektuella, skulle bevara lugnet (Staniszki [1982]).

Politiskt tomrum

Att den ekonomiska kris, som började bli verkligt allvarlig 1976, utmynnade i en svår politisk konfrontation mellan befolkningen och det makthavande kommunistpartiet berodde på att det politiska systemet i Polen, den demokratiska centralismen, inte gav utrymme för intresseartikulering och -aggregering nerifrån. Information tilläts inte heller flöda fritt. Detta gällde inte bara ekonomin (Bates [1982]) utan även det sociala systemet. Makthavarna var isolerade från folket och dåligt underrättade om stämningarna bland det. Arbetarna var avpolitiserade och ägnade krafterna åt att var och en på egen hand söka förbättra blott den egna familjens materiella ställning.

Sociologiska undersökningar — vil-

ka makthavarna uppenbarligen inte läste, eller, om de gjorde det, i varje fall inte förmådde dra några slutsatser av — visade att polackerna i gemen, och särskilt yngre, välutbildade arbetare, satte jämlikhet och informationsfrihet högt. Ett flertal i befolkningen var politiskt alienerad: man kände samhörighet med familjen och identifierade sig med en abstrakt storhet, den polska nationen. I området mellan familjen och nationen rådde ett politiskt tomrum. Staten och samhället var främmande för polacken, var och en sökte klara sig med privata lösningar: korruption, svart arbete, etc (Nowak [1980]).

Den nya unga arbetarklass som under 1970-talet befolkade arbetsplatserna i Polen var jämförelsevis välutbildad och välinformerad. Man visste hur illa det stod till i Polen, där man ändå kunde se hur privilegierade grupper ägnade sig åt iögonfallande konsumtion, och man kände till hur arbetarna hade det i Sverige. Arbetarna saknade i stort sett möjlighet att aktivt påverka sin situation. Facket var toppstyrt och såg som sin främsta uppgift att tillvarata intressena hos ägaren av produktionsmedlen, dvs staten. Ungdomsorganisationerna i Polen hade likriktats i mitten av 1970-talet och var även de toppstyrda. Möjligheterna att förbättra den egna materiella situationen genom att avancera var små för de flesta. Arbetarklassen kände sig alltmer frustrerad. 1976 kom ett utbrott av aggression i samband med de proklamerade livsmedelsprishöjningarna, men det var spontant och okontrollerat.

Arbetarklassen i socialismens Polen var utestängd från makt och inflytande också av språkliga skäl. Det sovjetpåverkade officiella propagandaspråket stod nästan alla i det polska samhället främmande inför. Men arbetarna var också skilda från de intellektuella av en språklig klyfta. Med hänvisning till Basil Bernsteins kända tes om att olika

samhällsklasser har olika språkliga koder, framhöll den polska sociologen Jadwiga Staniszkis 1979, att arbetarklassen inte hade ett språk som var avpassat för politiska uppgörelser med det skikt av högutbildade, som innehade ledande befattningar i förvaltning och näringsliv (Staniszkis [1979]. Se även Staniszkis [1981]).

Solidaritet

Många intellektuella var också missnöjda med Giereks Polen, med korruptionen, rättslösheten, historieförfälskningen och bristen på andlig och kulturell frihet. Dessa intellektuella, som efter mars-oroligheterna 1968 bedömde det som utsiktslöst att söka reformera partiet inifrån, började målmedvetet bygga upp en underjordisk, fri kultur i landet. Då makthavarna 1976 slog ned arbetarnas spontana protester med våld, organiserade några av de ledande från 1968 KOR, kommittén för försvar av arbetare. Den kontakt mellan arbetare och intellektuella som dittills saknats i Polen upprättades äntligen. 1978 började intellektuella och arbetare som varit aktiva redan 1970 att bygga upp en alternativ facklig rörelse i industristäderna vid östersjökusten. När det kom till öppen konfrontation 1980, kunde arbetarna organisera sig, och i förhandlingarna med partiet uppträdde intellektuella bokstavligen som arbetarnas språkrör; de förstod och kunde tala makthavarnas språk (Staniszkis [1981]).

Solidaritet kunde inte bli en rent facklig rörelse. Organisationen blev den förmedlande länken mellan individernas privata sfär och den centraliserade statsmakten. Den fyllde ut det politiska tomrummet i Polen. Rörelsen blev den organisatoriska formen för det civila samhället i en totalitär stat som visade tecken på upplösning, på handlingsförlamning från makthavarnas sida. En viktig faktor i solidaritetsrörel-

sen var vidare att organiseringen skedde områdesvis, men enligt en uppdelning som inte följde den statliga förvaltningens gränser. Man fick på det sättet på varje arbetsplats och i varje region en enad front mot arbetsgivaren staten, vilken därigenom inte kunde vare sig spela ut bransch mot bransch eller kontrollera folket genom partiorganisationerna. Det fanns visserligen skillnader mellan olika grupper i Solidaritet, men huvudmotsättningen, som fick dessa skillnader att te sig sekundära, gällde förhållandet till "den härskande klassen", dvs maktapparaten (Kurczewski [1981]).

Dagens situation

1978—79 började ballongen spricka. Man var tvungen att söka skära ner importen pga den allvarliga skuldsättningen i väst. Men importminskningen drabbade den del av industrin som skulle underlätta exporten. Under första halvåret 1980 ökade tiden då fabriker stod stilla pga brist på insatsvaror med 56 procent jämfört med samma period 1979. Nationalinkomsten minskade 2 procent 1979, 4 procent 1980, 12 procent 1982 och 3—4 procent de två första månaderna 1982. På tre år minskade den således med en fjärdedel! I mars 1982 stod 40 procent av industrins kapacitet outnyttjad på grund av brist på insatsvaror, som måste importeras, och i början av juni 60 procent. Kolbrytningen ökade visserligen första kvartalet 1982, men bara 80 procent av de 6 miljoner ton som avsatts för export kunde säljas, eftersom marknaden var mättad med amerikanskt, brittiskt, australiskt och sydafrikanskt kol. Dessutom föll kolpriset 1982 med 10—15 procent jämfört med 1981 (Staniszkis [1982]; *FIT* [82-03-16]; *Observer* [82-03-28]; *IHT* [82-05-11]; *FAZ* [82-06-02]).

Polens totala hårdvalutaskuld till väst uppgick i maj 1982 till 28 miljarder

dollar. Genom förhandlingar om uppskov med betalningen har Polen fått ett andrum, men bankerna i väst kräver att räntorna betalas omgående. För 1981 utgör dessa ca 50 miljoner dollar. Av de 10,4 miljarder som förfaller under 1982, utgör 3,6 miljarder räntor (SDS [82-04-07]).

Kan Polen betala? Svaret måste bli ett entydigt nej. Enligt polska bedömningar utgör den *egna* betalningsförmågan under 1982 endast 2,2 miljarder dollar, vilket alltså täcker endast drygt hälften av *räntebetalningarna*. Hårdvalutaskulden i procent av BNP är inte större än den svenska, vilket kanske bör påpekas, men det allvarliga i sammanhanget är att den uppgår till flera hundra procent av exporten. I dag räcker den samlade exporten till väst inte till att täcka *räntebetalningarna*, vilka västbankerna inte tycks vara villiga att förhandla om. Situationen förvärras ytterligare av att man visserligen lyckats minska underskottet i bytesbalansen med väst, men långt ifrån eliminera det. Statsskulden ökar alltså år från år med nya löpande underskott. Paradoxalt nog måste Polens statsskuld till väst under de närmaste åren öka till kanske det dubbla för att gångna lån skall kunna återbetalas. Konsekvenserna för ekonomin, och därmed möjligheterna till avbetalning via export, visades tydligt under de stora neddragningarna i importen under andra halvan av 1970-talet. Frågan är vem som skall betala. Soliditeten har aldrig stått i tvivelsmål. Den totala hårdvalutaskulden uppgår förmodligen till mindre än en procent av värdet av Polens samlade koltillgångar. Problemet är av likviditetskaraktär. Hundratals meter under jorden utgör kolet knappast någon likvid tillgång att möta krav på räntebetalningar med.

Vilka möjligheter finns då? Kommer de 501 bankerna att fortsätta sin utlåning samtidigt som återbetalning skjuts

på framtiden? Finns det något alternativ? Håller den s k paraplyteorin? Låt oss övergå till att studera Polens ställning inom östgemenskapen.

Den interna SEV-handeln, vilken sker till icke konvertibla valutor, har naturligt nog inneburit minskad polsk export till samtliga länder. Dock har, och detta är viktigt att påpeka, den minskade polska exporten motsvarats av lika stora eller större minskningar av export till Polen från alla länder utom Sovjetunionen. Någon *direkt* assistans från grannländerna kan alltså inte påvisas. Sovjetunionen har däremot dels accepterat en minskad import från Polen, dels ökat sin egen export till Polen, framför allt på energi och livsmedelsområdena. Dessutom har man genom omfattande guld- och diamantförsäljning bistått med hårdvaluta. Hur länge kan detta fortsätta? Den ökade sovjetiska exporten till Polen drabbar givetvis de övriga östländerna indirekt, framför allt genom minskade leveranser av billig sovjetisk olja och gas, vilket måste köpas från väst med dyrbar hårdvaluta.

Det "polska problemet" i dag

Problemet Polen består i dag av tre principiellt skilda ingredienser, ett likviditetsproblem gentemot väst, ett kortsiktigt försörjningsproblem, och ett långsiktigt uppbyggnadsproblem.

Likviditetsproblemet

Likviditetsproblemet gentemot väst är förmodligen det minst allvarliga. I brist på alternativ kommer troligen banker och regeringar i väst att föredra fortsatta förhandlingar om ytterligare tidsfrist. Vad man inte kommer att ge efter på är kravet på *räntebetalningar*, vilket direkt spelar över bollen till Sovjet. Polen kommer under de närmaste åren inte att klara av dessa betalningar själv, och här kommer paraplyteorin in. Fortsatta

guldförsäljningar är inte en möjlig väg ut. Detta skulle endast leda till fallande guldpris och stigande dollarkurs, vilket dels minskar betalningsförmågan, dels ökar skuldbördan. Neddragning av sovjetiskt hårdvalutainnehav i väst är inte heller en utväg, då detta redan är hårt ansträngt av det betydande egna behovet av spannmålsimport, vilket förmodligen kommer att bestå de närmaste åren.

På horisonten seglar dessutom ett nytt orosmoln upp, nämligen Rumänien som har stora betalningsproblem, och kanske kan bli ytterligare ett "Polen". Ökad sovjetisk skuldsättning i väst tycks alltså vara den enda möjliga utvägen. Hur obehagligt detta alternativ än kan tyckas, är det förmodligen ändå det bästa. Inställning av de polska betalningarna — statsbankrutt — skulle leda till ett omedelbart avbrytande av all västlig kreditgivning till östgemenskapen som helhet. Konsekvenserna av detta skulle bli oöverskådliga, då alla östländerna har underskott gentemot väst, och till varierande grad är beroende av import från väst för uppbyggnads- och investeringsprogram.

Försörjningsproblemet

Försörjningsproblemet är ingrediens två i det polska problemet, och det är mycket allvarligare. En förutsättning för varje form av lösning är att det polska folket på något vis försörjes under tiden, något som i dag endast kan ske via betydande import. Frågan är var importen skall komma ifrån. Sovjetunionen kommer att finna det mycket svårt att bistå. Skörden har misslyckats tre år i rad. 1981 var ett så dåligt år att skörderesultatet to m hemlighålls. I Moskva ryktades det under april om siffror kring 150 miljoner ton (*Business Week* [82-04-12]). Eftersom planmålet var 236 miljoner ton, måste underskottet vara betydande. Lokalt har redan

köttransonering införts i Sovjet. Att mot denna bakgrund öka exporten till Polen skulle kunna leda till inre påfrestningar. Att försörja Polen med hjälp av de andra SEV-länderna är knappast heller möjligt. Hela regionen har nämligen haft problem inom jordbruket under senare år. Räddare i nöden har varit främst USA. Landets spannmålsexport till Östeuropa (exkl Sovjet) var 1980 den största någonsin [USDA]. Att försörja den polska befolkningen innebär alltså ökade sovjetiska åtaganden, antingen i form av ökad export (och hårdare inhemsk ransonering), eller i form av ökade hårdvalutakrediter för ökad import från USA (framför allt).

Återuppbyggnadsproblemet

Återuppbyggnadsproblemet, slutligen, är kanske det allvarligaste av allt. För att Polen skall kunna återbetala sina skulder, till väst såväl som öst, måste polsk industri byggas upp och göras konkurrenskraftig. Detta fordrar investeringar. Frågan är då var investeringskapitalet skall komma ifrån. I Polen självt finns det definitivt inte. Sovjetunionen å andra sidan har egna problem. Som en följd av de upprepade problemen inom jordbruket tvingas man skära ned industriinvesteringarna till den grad att jordbruksinvesteringarna under 1982 planeras uppgå till omkring en tredjedel av de totala investeringarna. Investeringsstakten i övriga östländer är likaledes fallande, och att mot denna bakgrund ställa krav på ökad kapitalöverföring till Polen förefaller minst sagt svårt.

Allting pekar således på att varje form av lösning på det "polska problemet" kommer att leda till ökad sovjetisk skuldsättning i väst. Man tvingas överta såväl återbetalnings- som försörjnings- och återuppbyggnadskostnader. Vad kommer då Sovjetunionen att kräva i gengäld? Håller "paraplyteorin" då

den sätts på prov? Finns det över huvud taget något utväg?

Beroendet av Sovjet ökar

Under 1981 talades det mycket i Polen, både i partiet och bland de oppositionella, om att man måste genomföra ekonomiska reformer. Efter militärens kupp den 13 december 1981 har makt-havarna upprepat detta. Vagt har talats om decentralisering av besluten och övergång till indikativa planer. I praktiken fungerar inte någon plan och någon reell kontroll över situationen finns inte, trots att man t o m övergått till kvartalsplaner som under Stalintiden (Fallenbuchl [1982]). Tillbakagången i produktionen har fortsatt efter införandet av krigstillståndet i december 1981. Polens långivare i väst förefaller visserligen obenägna att försätta landet i konkurs, men de är inte heller beredda att ge nya stora lån och krediter (*Guardian* [82-03-30]).

I början av 1982 var den polska importen 50 procent av den ett år innan, och den fortsätter att minska. Handeln med och beroendet av Sovjet ökar. Detta land ger Polen lån och stora krediter och ökar leveranserna av råvaror till den polska industrin. I gengäld åläggs denna industri att reexportera färdiga produkter som ersättning för erhållna råvaror från Sovjet och de andra SEV-länderna. 60 procent av den lätta och 40 procent av den kemiska industrin samt varven uppgavs våren 1982 arbeta för SEV på sådana villkor. I maj tillställde Polen SEV tre dokument: en lista över företag med ledig produktionskapacitet, en lista över inställda investeringar med förfrågan om broderländerna var villiga att ställa upp med kapital, samt en lista över maskiner som Polen inte kan använda därför att fabriker där de skulle användas inte blir byggda (*SDS* [82-05-28]).

Det är uppenbart att Polen hotas av

att dras in i den sovjetiska ekonomins plansystem. I väst talar man t o m om att Polen håller på att råka i ett kolonialt beroendeförhållande till Sovjet (*FiT*[82-03-16]; *LeF*[82-03-30]). Decentraliseringsreformer är i detta läge knappast möjliga att genomföra.

Ekonomiskt är Polen, som ovan vi-sats, en belastning för Sovjet. De sovjetiska ledarna är uppenbarligen beredda att betala ett ekonomiskt pris för att behålla ett politiskt pålitligt Polen och slippa tillgripa militär ockupation, något som torde bli än mer ekonomiskt betungande och samtidigt både världs- och inrikespolitiskt riskfyllt. I början av juni 1982, när detta skrivs, skönjes inte någon ljusning, ekonomiskt eller politiskt, för Polen. Visserligen meddelar den polska regeringens ekonomiska kriskommitté, att ökningen i handeln med SEV-länderna "är av avgörande betydelse när det gäller att övervinna de rådande ekonomiska svårigheterna". Men samtidigt säger en rapport från det polska utrikeshandelsministeriets forskningsinstitut, att SEV som helhet inte kan vidmakthålla, och ännu mindre öka, sin ekonomiska tillväxt; om inte handeln med väst ökar. Tillväxten beräknas minska om handeln inom SEV ökar snabbare än den mellan SEV och omvärlden (*FiT* [82-04-02]).

En från sovjetisk synpunkt rimlig lösning på Polens likviditetsproblem är att nedbringa Sovjets kostnader så långt det går utan att Polen tvingas upphöra med sina räntebetalningar: Sovjet träder in och hjälper till att betala i väst men knyter den polska ekonomin allt fastare till sig själv och SEV och omfördelar bördan av Polen från väst till öst. Man måste dock låta Polen betala allt det förmår av egen kraft för att inte riskera att andra regimer inom SEV också chansar på att leva över sina tillgångar i förlitan på ett sovjetiskt "paraply".

Då det gäller försörjningen är en nä-

ra liggande lösning att tvinga polackerna att sänka sina anspråk och sin standard. Vad beträffar uppbyggnaden av den polska ekonomin, investeringar i och förnyelse av jordbruket och industrin, ser det mörkt ut. Det finns inget kapital: lån och krediter minskar starkt eller uteblir helt, produktionen inom landet minskar.

Ett problem som återstår att lösa är att söka "avpolitisera" polackerna igen. Utvecklingen från augusti 1980 till december 1981 var nämligen i mycket en läroprocess, som har lämnat djupa spår: man började förstå hur politisk organisering och intresseartikulation skall gå till i ett socialistiskt enpartiväld. Man fick, genom s k flygande universitet och nya, inofficiella, formellt illegala kursplaner i skolor och universiteten, bättre och djupare kunskaper om Polens historia under 1900-talet och om alla sovjetiska ingrepp i och övergrepp mot Polen. För att tvinga polackerna att acceptera brist på demokrati och informationsfrihet och finna sig i kraftigt sänkt levnadsstandard är partiet under Jaruzelski hänvisat till att för lång tid framåt utöva makten med militära medel och krigstillståndets drakoniska lagar.

Framtidsperspektiv

I Polen växte under 1970-talet den privata ekonomins betydelse för hushållens försörjning. Enligt officiell statistik kom 1979 ca 20 procent av befolkningens penninginkomster från den legala privata sektorn, dvs jordbruk, hantverk och bostadsuthyrning. Eftersom den stora betydelsen av den privata sektorn inte stämde överens med ideologins bud, och eftersom denna ideologi ledde till manipulering av statistiken (Ellman & Simatupang [1982]), finns det skäl att anta att den privata legala sektorn var mer betydelsefull än så. Vad mera är: det var allmänt bekant att den

illegala, svarta privata ekonomin blomstrade. Och den registrerades inte alls i den officiella statistiken (Korbon-ski [1981]).

När nu möjligheterna till att med fackliga och politiska metoder påverka de arbetandes situation drastiskt beskrivits, torde polackerna återgå till sin tidigare praxis. Bruttonationalprodukten får stagnera eller gå ner medan en illegal, oregistrerad, privat marknadsekonomi får hjälpa till att hålla den värsta materiella nöden från dörren i de lyckligt lottade familjer som har något att sälja.

Utvecklingen i Polen 1980—1981 hotade kommunistpartiets maktställning. Detta innebar att de sovjetiska ledarna såg sin kontroll över Polen vara i fara. Av säkerhetspolitiska skäl var detta ett oacceptabelt perspektiv. Orsakerna till partiets låga auktoritet i Polen står emellertid inte minst att finna i dess vanskötsel av ekonomin. Hotet mot partiet var samtidigt ett löfte om ett annat slag av ekonomi. Nu vänds orsakskedjan: för att kunna behålla greppet över Polen måste ryssarna se till att de polska kommunisterna — om än i militära uniformer — behåller greppet om befolkningen. Men detta kan bara ske till priset av bibehållande av den centralstyrda planekonomin. Att den ekonomiska planen är helt satt ur spel, är betydelselöst. Det är möjligheten till central kontroll av individerna det gäller.

Men om Polen skall göra rätt för sig ekonomiskt, samtidigt som det av sovjetiska säkerhetspolitiska skäl är omöjligt med ekonomiska reformer i riktning mot decentralisering, arbetarinflytande och satsning på konsumtionsväxning, måste polackernas levnadsstandard sänkas. För att polackerna skall hålla sig lugna, måste då repressionen behållas.

Den sovjetiska lösningen på den polska ekonomiska krisen kan således bli,

att man tvingar polackerna att leva på sovjetisk standard och försöker få dem att acceptera fortsatt låg behovstillfredsställelse. Om polackerna finner sig i detta, blir det troligen till priset av dålig arbetsdisciplin och låg produktivitet och en återgång till korruption, mutor och svarta marknader. Patienten, den offentliga ekonomin i Polen, dör kanske nästan av operationen, dvs sovjetiseringen. Men det sovjetiska säkerhetssystemet i Europa består. Lösningen på den polska krisen kan bli att Polen i praktiken upphör att existera som autonom ekonomisk enhet och självständig politisk aktör. Detta kan bli den sovjetiska politbyråns gordiska hugg.

Perspektiven för den polska ekonomin är följaktligen mörka. Vi kan inte annat än ansluta oss till slutsatserna hos västforskare som Fallenbuchl: "Far from helping to reduce the economic crisis, martial law will aggravate it and prevent recovery for some years to come" och Bates: "Output is . . . plummeting without strikes by Solidarity. The bottom is not in sight" (Fallenbuchl [1982]; Bates [1982]).

Referenser

- Aage, H., [1980], "Den økonomiske krise i Polen", Memo, Köpenhamns universitet, nov.
 Bates, T & B., [1982], "The Disintegration of Poland's Economy", *Monthly Review*, feb.

- Blacyca, G., [1980], "Polish economic development in the 1970's", *European Economic Review*, sid 101—116.
 Ellman M & Simatupang, B., [1982], "Odnowa in Statistics", *Soviet Studies*, No 1.
 Fallenbuchl, Z., [1980], "The Polish Economy at the Beginning of the 1980's", *US Congress, Joint Economic Committee: East European Economic Assessment*, Washington, Gov't Pr off, feb.
 - [1963], "Investment Policy for Economic Development: Some Lessons of the Communist Experience", *Canadian Journal of Economics and Political Science*, No 1.
 - [1982], "Polands Economic Crises", *Problems of Communism*, No 2.
 Korbonski, A., [1981], "The 'Second Economy' in Poland", *Journal of International Affairs*, No 1.
 Kurczewski, J., [1981] "'Solidarność' od wewnątrz", *Wiadomości Dnia*, 31 aug.
 Nowak, S., [1980], "Wartości i postawy społeczne", *Systemy Wartości a Wzory Konsumpcji Społeczeństwa Polskiego*, Lewandowski, J et al, Warszawa.
 Newcomb, W., [1980], "Polish Agriculture: Policy and Performance", *US Congress, Joint Economic Committee: East European Economic Assessment*, Washington, Gov't Pr Off, feb.
 Staniszkis, J., [1982], "Ökonomisch-Politische Zyklen in Polen", *Osteuropa*, No 3.
 - [1979], "On Some Contradictions of Socialist Society: the Case of Poland", *Soviet Studies*, No 2.
 - [1981], "The Evolution of Working-Class Protest in Poland: Sociological Reflections on the Gdansk-Szczecin Case, 1980", *Soviet Studies*, No 2.
 US Department of Agriculture (USDA), [1981], "Agricultural Situation: Eastern Europe", Washington, Gov't Pr Off, maj.

Olika nummer av:
Business Week
Frankfurter Allgemeine Zeitung (FAZ)
Le Figaro (LeF)
Financial Times (FiT)
The Guardian
International Herald Tribune (IHT)
The Observer
Sjdsvenska Dagbladet (SDS)